

СЕКЦІЯ 2 ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

УДК 371.3:811.161.2:373.3

ЛІНГВОМЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕЛЕМЕНТІВ ТЕКСТУ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ТЕКСТОТВОРЧИХ УМІНЬ

Компаній О.В., к. пед. н.,
науковий кореспондент

*КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти»
Херсонської обласної ради*

У статті звертається увага на основні елементи тексту, які допомагають вдумуватися в тему, осмислювати її межі, писати твір, підкорюючи його основній думці. Як правило, елементами тексту є тема, основна думка (ідея), заголовок, структура (початок (зачин), основна частина, закінчення), ключові слова та ін. Тому автором визначено суть і особливості кожного елемента, описана їхня роль у процесі формування текстотворчих умінь, запропоновані прийоми роботи з ними.

Ключові слова: *текстотворення, тема, основна думка (ідея), заголовок, структура, ключові слова.*

В статье обращается внимание на основные элементы текста, которые помогают вдумываться в тему, осмысливать ее границы, писать сочинение, подчиняя его основной мысли. Как правило, к элементам текста относится тема, основная мысль (идея), заголовок, структура (начало (зачин), основная часть, заключение), ключевые слова и др. Поэтому автором определены сущность и особенности каждого элемента, охарактеризована их роль в процессе формирования текстотворческих умений, предложены приемы работы с ними.

Ключевые слова: *текстообразование, тема, основная мысль (идея), заголовок, структура, ключевые слова.*

Kompanii O.V. LINGUAMETHODOICAL FEATURES OF TEXT ELEMENTS IN THE PROCESS OF THE FORMATION OF TEXTASVARCHAR SKILLS

The article draws attention to the main elements of the text that help you think about the topic, to comprehend its boundaries, to write an essay, subordinating his main thoughts and so on. As a rule, elements of the text topic, main idea (idea), title, structure (the beginning-the introduction, main part, conclusion), key words, etc. Therefore, the author defines the essence and characteristics of each item described their role in the process of the formation of text skills, suggested ways to work with them.

Key words: *texttosend, topic, main idea (idea), title, structure, key words.*

Постановка проблеми. Головною метою сучасної освіти є розвиток особистості, здатної самостійно навчатися, знаходити необхідну інформацію й працювати з нею, критично мислити, формулювати припущення й добирати аргументи, приймати рішення й брати на себе відповідальність, бути комунікабельним, активним, ініціативним, уміти працювати в соціальних групах, запобігаючи конфліктам чи знаходячи шляхи виходу з них. Досягнення цих результатів, набуття такого соціального досвіду, як готовність до спілкування, можливе лише в умовах компетентнісного підходу до навчання. Комунікативна компетентність належить до групи ключових, тобто таких, що мають особливе значення в житті людини, тому її формування потребує посиленої уваги до поняття «текст», оскільки на його основі здійснюється спілкування, передбачається обмін певним до-

свідом, інформацією, емоціями, почуттями й переживаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістичній науці проблема тексту отримала наукове обґрунтування в працях М. Бахтіна, Ф. Бацевича, Р. Буданова, Л. Булаховського, Н. Валгіної, І. Ковалик, Л. Лосевої, Л. Мацько, Т. Ніколаєвої, О. Пешковського та ін. Методичні аспекти висвітлені в наукових дослідженнях М. Вашуленка, Є. Голобородько, О. Горошкіної, Н. Грипас, В. Капінос, М. Львова, Г. Михайловської, М. Пентиліук, М. Плющ. Науковцями розглянуті питання визначення поняття «текст», описані його особливості, ознаки, прийоми роботи з ним тощо.

Постановка завдання. Зазначимо, що формування текстотворчих умінь має починатися з усвідомлення основних елементів тексту, які допомагають вдумуватися в тему, осмислювати її межі, писати твір,

підкорюючи його основній думці. Тому метою статті є лінгвометодична характеристика елементів тексту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відмінною особливістю будь-якого тексту є наявність теми, основної думки, заголовка, структури (початок (зачин), основна частина, закінчення), цілісності, зв'язності та ін.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що тема цікавить спеціалістів у різних галузях наук. У лінгвістиці під цим поняттям розуміється смислове ядро [20, с. 17]. Методисти темою називають «предмет, котрий становить зміст твору» [6]. Т. Балік наголошує на тому, що «тема являє собою коло певних питань, які об'єднують зв'язне висловлювання в єдину смислову цілісність; головний смисловий мотив, що є основою завершеності тексту, підпорядкованої заданій темі» [4, с. 22]. У шкільних підручниках тема трактується як те, що описується, або те, про що йдеться (пишеться) у висловлюванні [12]. У процесі роботи над текстом слід акцентувати увагу школярів на вміннях визначати й формулювати тему, дотримуватися під час створення власних висловлювань її меж, вибирати та реалізовувати мовні одиниці для досягнення задуму [12].

Тема тексту формується на підставі тематичних об'єднань. У рамках лінгвістичних досліджень текст розчленовується на ієрархічну мережу підтем, тобто головна тема може членуватися на підтеми (мікротеми), котрі є лише частиною теми й розкриваються в невеликому уривку тексту. Із цього приводу В. Мельничайко пише: «Для того, щоб зміст був викладений зв'язано й послідовно, у межах загальної теми виділяються складові частини – підтеми. Чітке їх установлення забезпечує повноту висвітлення» [18, с. 13]. Л. Величко під мікротемою розуміє «частину великої теми, яка малює одну деталь загальної картини» [6, с. 7]. Мікротема вважається мінімальною одиницею мовленнєвого висловлювання. У тексті вона відповідає абзацу, який на рівні смислового аналізу далі не розчленовується.

Основною особливістю теми є відбиття її не тільки в тексті, але й у заголовку. У створенні висловлювання вона визначає відбір матеріалу, фактів, явищ, ознак. Тому доцільно навчити молодших школярів правильно її формулювати в різних типах мовлення.

Так, у тексті-міркуванні тема – це проблема, котра вирішується автором у процесі створення тексту. Вона формулюється в темі-понятті, темі-судженні й темі-питанні. Тема-поняття дозволяє учням самостійно виводити проблему з теми («Друзі природи», «Потрібна професія»). Тема-су-

дження містить у собі готову основну думку міркування, учню залишається тільки підібрати аргументи та вміло розташувати їх («Дружба – велика сила», «Книга – підручник життя»). Тема-питання має значний ступінь самостійності у визначенні основної думки міркування. Вона вимагає наведення власних доводів, аргументів, фактів («Яка професія краще?», «Чому мені подобаються канікули?» та інші). У текстах-описах і текстах-розповіді тема обов'язково повідомляє про предмет опису («Помідор», «Фарби осіннього лісу») і предмет розповіді («Порятунок яблуньки»).

Отже, тема – той елемент, що зберігає свою єдність упродовж тексту, забезпечуючи його цілісність, відображається в змісті та в заголовку, визначає тип висловлювання.

Спираючись на той факт, що кожний створений текст повинен являти собою щось ціле з погляду замислу автора, тобто його *ідеї* (основної думки), варто зупинитися на розгляді цього елемента.

Відомо, що основна думка – це те, про що хоче повідомити автор. На відміну від теми, вона найчастіше міститься в тексті та рідше – у назві («Знову в школі», «Здрастуй, рідна школа!») Основна думка є загальним реченням, яке розкривається наступним реченням, висновком, комбінацією першого й другого або першого та третього речення. На думку вчених, основна думка краще розуміється, якщо розташована на початку або в кінці тексту (Н. Єлухіна).

Т. Ладихенська відмічає: «Чим раніше школярі задумуються над необхідністю підкорювати все, що пишуть у творах, основній думці, тим легше їм буде працювати над текстами в старших класах» [15, с. 57]. Тому роботу над цим елементом доцільно починати в початковій школі. Діти повинні вміти визначати основну думку різних типів мовлення на основі прямого запитання (яка основна думка тексту?) і завуальованого (про що розповідається в тексті?). При цьому повне її з'ясування, як зазначає Г. Коваль, «відбувається на основі узагальнення конкретного змісту тексту» [11, с. 187]. Для розвитку зазначених умінь, на наш погляд, достатньо відповісти на одне із запитань: що є головним для автора?; чого вчить цей текст?; з якою метою він написаний?

У процесі творення власного тексту доцільно розвивати вміння не тільки сформулювати основну думку, але й висловити її в тексті. Для цього спочатку слід поставити запитання: що хочеться повідомити по цій темі (закликати, застерегти, заперечити та ін.)?; далі передати основну думку за допомогою свого авторського ставлення із влучними доказами. Наприклад, у темі

твору «Наш шкільний двір» слід розповісти про приємні речі (клумби, дерева, зелень) і недоліки (клумби є, але квітів мало) та їх подолання.

Отже, правильно побудований текст відзначається не тільки цілісністю теми, але й головною думкою, яку необхідно формулювати, виражати у висловлюваннях тощо.

Сприймання тексту та творення власних творів розпочинається із *заголовка* або назви теми майбутнього твору. Саме це дає можливість учням сконцентрувати свої думки в певному напрямі, визначити те головне, що буде розкрито. Тому з позиції текстотворення доцільно націлити учнів на роботу із цим елементом тексту.

У сучасній лінгвістиці є різні підходи до визначення поняття «заголовок». Так, І. Арнольд пише, що «заголовок не стільки передавач задуму автора, скільки джерело інформації для читача, збудник його думок і почуттів» [1, с. 23]. Автор називає його «сильною позицією тексту». І. Кошова описує його як кодову одиницю мови. У цьому плані «заголовок дорівнює тексту, хоча сам містить узагальнення в кодово-зашифрованому вигляді» [13, с. 8–10]. На думку І. Гальперіна, «заголовок виражає основний задум, ідею, концепт творця тексту» [8, с. 133]. Це «нерозкритий зміст тексту» [8, с. 133]. На думку І. Михайлової, заголовок – «це представлена в стислому вигляді змістовно-концептуальна інформація, яка в процесі розгортання розпрямляється, лінійно організується, інтегрується й завершується наприкінці висловлювання» [19, с. 15].

Із наведених думок видно, що заголовок розглядається як вид тексту, що узагальнює, концентрує основний зміст, виражає його сутність, є своєрідним кодом. Стислість і лаконічність є його основними ознаками.

Іншим важливим елементом тексту є *композиція*, котра передбачає певне розташування частин у деякій послідовності. Зазначимо, що кожний тип тексту має свої композиційні особливості; вони проявляються в категоріях зв'язності та завершеності. Структура, як правило, характеризується зачином, основною частиною й закінченням. Ця композиція тексту – типова, але не обов'язкова: можуть бути відсутні зачин або закінчення, що пов'язано зі своєрідністю викладеного змісту. У процесі навчання текстотворенню школярі повинні усвідомити структуру кожного типу мовлення, навчитися знаходити складові частини, доповнювати їх тощо. Це дасть можливість орієнтуватися в тексті, правильно його будувати, переказувати відповідно до композиції висловлювання.

Аналіз структурних частин засвідчив, що вони складаються не тільки з речень, але й з абзаців, які усвідомлено виділяються тим, хто пише, з метою полегшення сприймання та засвоєння думки.

Проблема *абзацу*, його роль у тексті та функціонування цікавить багатьох учених. Л. Лосева [16] і Г. Солганик [25] вважають, що абзац є семантико-стилістичною категорією, котра служить «засобом виділення, графічного оформлення синтаксичних одиниць, засобом семантико-стилістичного членування тексту» [25, с. 135]. Н. Валгіна називає абзац «композиційно-стилістичною одиницею, яка знаходиться між двома відступами й призначена для виділення значимих частин тексту» [5, с. 45]. На думку І. Арнольд, абзац виконує важливу роль у графічному оформленні тексту. Дослідниця зазначає, що «сторінки з безперервним текстом швидко стомлюють читача» [2, с. 118]. На подвійну природу абзацу вказує Л. Вишня. Науковець наголошує, що абзац, «залишаючись явищем синтаксичним, водночас виявляється і явищем літературної композиції (і все це на базі друкарської (графічної) виділеності абзацу)» [7, с. 250]. М. Пентиліук звертає увагу на те, що абзац є «структурним елементом тексту й не є синтаксичною категорією на відміну від ССЦ» [22]. Л. Лосева зазначає, що «не можна відносити абзац до синтаксичних категорій. У синтаксичній структурі тексту ніяких інших одиниць, крім словосполучень, речень і складних синтаксичних цілих, немає» [16, с. 52]. Ми погоджуємося із цими висловлюваннями й вважаємо, що абзац не є структурним елементом тексту, оскільки не має особливого синтаксичного оформлення.

Отже, не викликає сумніву той факт, що абзац є важливою композиційною одиницею будь-якого висловлювання (художнього чи нехудожнього).

Зазначимо, що абзацне членування власнито двом формам мовлення. Л. Вишня відмічає: «У діалозі його роль – відокремлювати мовлення різних осіб; у монологі функції абзацу визначаються потребою виділення, смислового підкреслення» [7, с. 250]. У монологічному мовленні членування тексту на абзаци зумовлене деякими причинами: 1) включенням у частину тексту деякого смислу, який задається самим автором (С. Іонова); 2) важливістю інформації в межах тексту; емоційним виділенням деталей; неможливістю подальшого подання інформації без порушення смислу й логічності (у результаті лінійної несумісності фраз) (Л. Лосева); 3) «переходом до нової думки, яка в зв'язному тексті переплітається з по-

передньою (А. Каніщенко). Не заперечуючи різні підходи, зауважимо, що характерним для формування текстотворчих умінь у молодшій школі є використання текстів, в яких кожен абзац виражає певну закінчену думку. Зазначене, як правило, учні застосовують у творенні власних висловлювань. Тому тексти членують за принципом новизни інформації, нової мікротеми. Таким чином, абзац переслідує основну мету – виділити значущі частини тексту для полегшення сприйняття інформації.

У початкових класах особливо активно учні користуються абзацом у роботі над *планом*. І. Дроздова відмічає, що «план – це засіб розвитку логічного мислення, котрий учить як узагальнювати, так і розчленовувати, виявляти послідовність розвитку думки, розкривати причинно-наслідкові зв'язки» [9, с. 275]. М. Львов пише, що це «запланована на етапі підготовки коротка програма, котра передбачає виділення частин тексту та їх взаємне розташування» [17].

Уміння скласти план необхідне школярам у процесі переказування та створення власних творів. Його роль у цих текстах надзвичайно велика: він допомагає правильно зрозуміти й запам'ятати прочитаний матеріал, послідовно викласти його відповідно до теми. Вдало складений план указує на вміння аналізувати текст, його зміст і композицію, оскільки він завжди відображає структуру тексту й розкриває структурні відношення між частинами висловлювання [12].

Скласти план, як відмічає Г. Архіпова, значить «назвати кожну частину тексту та розташувати її по порядку» [3, с. 127]. Підкреслимо, що для цієї роботи варто уважно прочитати текст і подумати, про що розповідається в зачині, основній частині, закінченні; повторно прочитати текст і поділити його на логічно завершені частини; вирішити, за допомогою яких речень буде оформлятися назва пункту; підібрати заголовки для кожної частини, записати їх; прочитати план і пригадати зміст тексту. Т. Рамзаєва та М. Львов вважають, що «корисним прийомом у навчанні складати план є з'ясування, про що потрібно сказати раніше, про що – далі, про що – потім, чим потрібно закінчити свою розповідь» [23, с. 470].

Отже, план являє собою стислу форму опрацювання будь-якого тексту, частини якої виділяються й називаються відповідно до змісту.

Вагомим елементом тексту є *ключові слова*, за якими можна відновити та скласти текст. Навчаючи текстотворенню, доцільно сформуванню вміння знаходити їх, відтворювати за ними прочитаний/прослуханий текст, а також створювати висловлювання.

Поняття «ключові слова» застосовується без визначення, як щось зрозуміле. В. Кухаренко стверджує, що ключові слова – «це більш значущі в тексті слова, кожне з яких являє собою своєрідну тематичну згортку й сигналізує про предмет викладу» [14, с. 49]. Вони, як правило, є опорними «віхами» в породженні й сприйманні тексту. Абсолютно об'єктивним є те, що ключові слова визначають зміст тексту і є носіями його основного змісту.

Навчаючи текстотворенню, доцільно організувати роботу з ключовими словами. Так, Н. Іпполітова пропонує приділяти особливу увагу формуванню вміння знаходити ключові слова. Вибрані ключові слова дослідниця радить використовувати в якості основи для складання плану під час підготовки письмового або усного переказу на основі запропонованого вихідного тексту [10, с. 13]. У працях Л. Мурзіна, О. Штерна [21], Л. Сахарного [24] ключові слова розглядаються не тільки як «передвачі» головної інформації, але й як слова, які, розташовуючись у певній послідовності, допомагають відтворювати прочитане, складати тексти. Тому доречними є такі завдання: вписати в кожній частині тексту ключові слова; придумати назву до можливого тексту, представленого у вигляді ключової лексики й ключових фраз, відтворити його спочатку в усній формі, а потім у письмовій; прочитати опорні слова та на їх основі пригадати знайому казку (оповідання), розповісти її та ін.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, організація роботи з ключовими словами передбачає формування вміння знаходити їх, відтворювати за ними прочитаний/прослуханий текст, а також створювати висловлювання.

Таким чином, ключові слова відіграють важливу роль у тексті, оскільки виступають у стислій формі в якості його «представника», відображаючи найголовнішу інформацію. У практичній діяльності доцільно вміти знаходити й відтворювати на їх основі висловлювання.

Результативність текстотворення молодших школярів залежить від роботи над основними елементами тексту, які характеризуються власними особливостями. Домогтися усвідомленого їх застосування в процесі створення тексту – одне з найважливіших завдань уроків мови.

Перспективу подальших пошуків

вбачаємо в розробленні прийомів роботи з елементами тексту під час творення всіх типів текстів, оскільки виконане дослідження не вичерпує всіх аспектів зазначеної проблеми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арнольд И. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И. Арнольд // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–31.
2. Арнольд И. Основы научных исследований в лингвистике / И. Арнольд. – М. : Высшая школа, 1991. – 140 с.
3. Архипова Е. Основы методики развития учащихся / Е. Архипова. – М. : Вербум-М, 2004. – 191 с.
4. Балик Т. Формування комунікативних умінь учнів основної школи у процесі роботи над переказами з уведенням додаткових мікротем : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Т. Балик ; Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Тернопіль, 2016. – 218 с.
5. Валгина Н. Теория текста / Н. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
6. Величко Л. Работа над текстом на уроках русского языка / Л. Величко. – М. : Просвещение, 1983. – 128 с.
7. Вишня Л. Синтаксичні зв'язки між реченнями і їх значення для структури абзацу / Л. Вишня // Лінгвістичні студії / укл. А. Загнітко та ін. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – Вип. 14. – С.250–254.
8. Гальперин И. Текст как объект лингвистического исследования / И. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 137 с.
9. Дроздова І. Наукові основи формування українського професійного мовлення студентів нефілологічних факультетів ВНЗ : [монографія] / І. Дроздова. – Харків : ХНАМГ, 2010. – 320 с.
10. Ипполитова Н. Обучение школьников разным видам чтения. Ознакомительное чтение / Н. Ипполитова // Русский язык в школе. – 1998. – № 2. – С.9–14.
11. Коваль А. Методика преподавания русского языка в школах с украинским языком обучения / А. Коваль. – К. : Вища школа, 1989. – 311 с.
12. Компаній О. Лінгвометодична робота з текстом в початковій школі / О. Компаній // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон, 2015. – Вип. LXXVII. – С. 86–89.
13. Кошечая И. Название как кодированная идея текста / И. Кошечая // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 2. – С. 8–10.
14. Кухаренко В. Интерпретация текста : [учеб. пособие] / В. Кухаренко. – М. : Просвещение, 1988. – 192 с.
15. Ладыженская Т. Система обучения сочинениям в 5–8 классах / Т. Ладыженская. – М. : Просвещение, 1967. – 312 с.
16. Лосева Л. Как строится текст / Л. Лосева. – М. : Просвещение, 1980. – 94 с.
17. Львов М. Словарь-справочник по методике русского языка / М. Львов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://allrefs.net/c12/3mvrk/>.
18. Мельничайко В. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови / В. Мельничайко. – К. : Радянська школа, 1986. – 168 с.
19. Михайлова И. Формирование коммуникативных умений младших школьников с использованием наглядности / И. Михайлова. – Псков : ПГПУ, 2005. – 188 с.
20. Москальская О. Грамматика текста / О. Москальская. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
21. Мурзин Л. Текст и его восприятие / Л. Мурзин, А. Штерн. – Свердловск : Из-во Уральского ун-та, 1991. – 172 с.
22. Пентилюк М. Текст як об'єкт лінгвістики й основа спілкування / М. Пентилюк [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://linguistics.kspu.edu/webfm_send/1113.
23. Рамзаева Т. Методика обучения русскому языку в начальных классах : [учеб. пособие] / Т. Рамзаева, М. Львов. – М. : Просвещение, 1979. – 431 с.
24. Сахарный Л. Набор ключевых слов как тип текста / Л. Сахарный, А. Штерн // Лексические аспекты в системе профессионально ориентированного обучения иноязычной речевой деятельности. – Пермь : Пермский политехнический ун-т, 1988. – С. 34–51.
25. Солганик Г. Стилистика газетных жанров / Г. Солганик, В. Вакуров, Н. Кохтер. – М. : Высшая школа, 1978. – 181 с.